

Norsk Militært Tidsskrift

UTGITT AV OSLO MILITÆRE SAMFUND | ÅRGANG 186 NR. 4/2016 KR. 63,-

HJALMAR INGE SUNDE
Kald krig – Refleksjoner
fra en "kald kriger"

Side 4

ODD GUNNAR SKAGESTAD
Non grata:
Sovjetisk kaldkrigsdiplomati
mot Norge 1977-1987,
og reprisen i 1998

Side 18

EYSTEIN LOCKWOOD
MEYER
Suezkrisen 1956 – et
kronksempel på krigens
uberegnelighet

Side 28

DANIEL THOMASSEN
Ny tid for
realpolitikk i Nordom-
rådene

Side 40

Innhold

REDAKTØRENS SPALTE

3

AV HJALMAR INGE SUNDE

*Kald krig – Refleksjoner
fra en "kald kriger"*

4

AV ODD GUNNAR SKAGESTAD

*Non grata: Sovjetisk kaldkrigsdiplomati
mot Norge 1977-1987, og reprisen i 1998*

18

AV EYSTEIN LOCKWOOD MEYER

*Suezkrisen 1956 – et kronksempel
på krigens uberegnelighet*

28

AV DANIEL THOMASSEN

Ny tid for realpolitikk i Nordområdene

40

AV GJERT LAGE DYNDAL

*Vi kriger i et glasshus – utfordringer
i randsonen til kampen mot IS*

49

FAST STOFF:

Notiser

57

NMT Bøker

60

NMT Debatt

66

Medlemssider

72

NMT Informasjon

74

Norges eldste militære tidsskrift – siden 1831

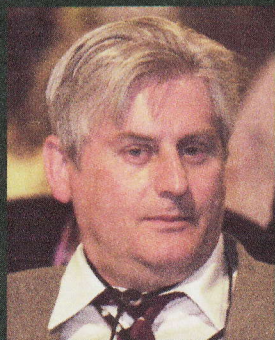

AV ODD GUNNAR SKAGESTAD

Non grata:
Sovjetisk kaldkrigsdiplomati
mot Norge 1977-1987,
og reprisen i 1998

Kald krig handler i all hovedsak om storpolitikk, militære forholdsregler og budsjettall. Men et anstrengt forhold mellom stater kan også ha noen høyst menneskelige omkostninger. Denne artikkelen viser hvordan «fillesaker», i et storstrategisk perspektiv, kan gjøre livet vanskelig for dem som havner i klem mellom blokkene.

Odd Gunnar Skagestad har bakgrunn som fagdirektør i Utenriksdepartementet, og har lang erfaring med vår store nabo i øst. I likhet med to av de personene som omtales i artikkelen (Aasheim og Nordsletten), har han også tjenestegjort som Norges generalkonsul i Murmansk (1994-97)

Spionsaken i 1977

Den 27. januar 1977 ble kontorfullmektig i Utenriksdepartementet (UD) Gunvor Galtung Haavik arrestert, siktet for spionasje til fordel for Sovjetunionen. Umiddelbart etter pågripelsen besluttet regjeringen Nordli å utvise Haaviks føringsoffiser, tredjesekretær A.K. Printsipalov ved den sovjetiske ambassade, samt dennes sjåfør S.Z. Gromov. I tillegg ble følgende personer besluttet utvist med øyeblikkelig virkning: Aleksandr V. Dementjev, Igor I. Zasjtsjirinskij og Jevgenij A. Klimanov – alle medlemmer av den stedlige sovjetiske handelsrepresentasjon og alle med diplomatisk status. Overvåkningspolitiet anbefalte også at TASS-korrespondent i Oslo, Jevgenij Zotin, burde utvises. Men Zotin, som ikke hadde diplomatisk status, forlot landet i all hast da han visste at han kunne arresteres av norsk politi. Alle disse var kontakter for Gunvor Haavik. Kort etter forlot også Sovjetunionens ambassaderåd Gennadij F. Titov landet. Han var selv klar over at han kom til å bli utvist fordi han var KGB-sjef ved Oslo-ambassaden, og dermed var mannen som organiserte alle spionmøtene og kontaktene.¹

At sovjetiske diplomater ble erklært uønsket (dvs. enten direkte utvist eller – dersom de på angjeldende tidspunkt ikke oppholdt seg i Norge – ble erklært som *persona non grata*), var i og for seg ingen ny eller spesielt oppsiktsvekkende foreteelse. I løpet av etterkrigstiden og frem til 1977 hadde til sammen mer enn 30 sovjetiske diplomater blitt erklært uønsket på bakgrunn av ulike forhold, herunder også i samband med spionasjesaker. Men slike saker hadde gjennomgående vært håndtert med betydelig diskresjon, uten overdreven publisitet. Og fra sovjetisk side hadde ingen norsk diplomat vært utvist siden 8. mai 1941, da Sovjetunionen brøt de diplomatiske forbindelsene med Norge og samtidig sparket ut ambassadør Einar Maseng og hele staben ved den norske legasjon i Moskva.²

Men dette var annerledes. Denne saken ble opplevet som større og mer dramatisk. Her lå mer diplomatisk sprengstoff. Sakens omfang, regjeringens resolute håndtering, og den oppmerksomhet som

utvisningene vakte, bar bud om sakens alvor. Den Kalde Krigen var inne i en av dens kjøligere faser, og Norge ble jevnlig omtalt i sovjetisk presse som ”det mest antisovjetiske land i den aggressive NATO-pakten”. I det diplomatiske miljø i Moskva – og ikke minst internt i den norske ambassaden – ble det spekulert på om sovjetmyndighetene ville iverksette en hevnaksjon, f.eks. ved å utvise norske ambassadepersonell. Og i så fall, hvem ville de ta?

The Evil Empire strikes back

Forfatteren av disse linjer tjenestegjorde 1976-77 som attaché, og videre (1977-79) som 2.ambassadesekretær ved Norges Moskva-ambassade. Samme dag som ambassaden mottok nyheten om arrestasjonen av Haavik og utvisningene av de sovjetiske diplomatene, stod min familie og jeg imidlertid i ferd med å reise

Arrestasjonen av kontorfullmektig i UD Gunvor Galtung Haavik i 1977, utløste et lite skred av reaksjoner, og motreaksjoner.

på ferie, og de neste to ukene ble tilbrakt på Tenerife. Etter en uke fikk vi selskap av et par kolleger, som brakte med seg et eksemplar av Dagbladet, datert 2. februar. Avisen inneholdt på s.8 en artikkel, signert Ragnar Kvam jr., under overskriften ”To norske attachéer risikerer utvisning”.³ Artikkelforfatteren anså det som opplagt at Sovjetunionen ville svare på utvisningen ved å utvise en eller flere ansatte ved den norske ambassaden i Moskva, og fremsatte følgende spådom: ”Kjennere av sovjetiske forhold regner det derfor som høyst sannsynlig at norske diplomater får reisepass. I så fall synes handelsattaché Knut Mugaas og politisk attaché Odd Gunnar Skagestad ved den norske stasjonen i Moskva å sitte utsatt til”. Avisens sovjetkjenner fremholdt videre at ”Om Moskva beslutter seg for å gå til utvisning, vil man sørge for at det svir. Skagestad og Mugaas snakker begge russisk, og det er en relativt sjelden kvalifikasjon i norsk utenrikstjeneste. Ved å utvise to stykker, vil dessuten store deler av arbeidet ved ambassaden bli svekket”.

Dette var selvsagt urovekkende. Jeg var riktignok på ferie, og ambassaden visste hvor jeg oppholdt meg. På bakgrunn av oppslaget i Dagbladet fant jeg det imidlertid under omstendighetene best også å ta direkte kontakt med Utenriksdepartementet, og ringte derfor straks departementets administrasjon og la igjen den fornødne kontaktinformasjon. Ved avsluttet ferie gikk ferden først til Oslo, hvor jeg i samsvar med stående instruks troppet opp i UD for å ta med kurérpost videre til Moskva. Den første jeg møter i trappen er ekspedisjonssjefen i Administrativ avdeling, Jan Arvesen. Han stanser opp, ser på meg et par sekunder, og sier lakonisk: ”De tok ikke deg”.

Det viste seg at sovjetmyndighetene ganske riktig hadde tatt to av oss – henholdsvis handelsattaché Mugaas og ambassadesekretær Kåre Hauge. Sistnevnte hadde tjenestegjort i Moskva inntil august året i forveien, men var nå for lengst blitt forflyttet til Tokyo. Han kunne derfor ikke ”utvises” i egentlig forstand, men var blitt erklært *persona non grata*.

I begge tilfeller – hhv. direkte utvisning eller *non grata*-erklæring – er det tale om at man anses som uønsket, og vil senere bli nektet adgang til landet.

Den praktiske forskjell – iallfall på kort sikt – er likevel betydelig for den person som utvises, og som på kort varsel må bryte opp og forlate landet for godt. I tillegg vil en slik utvisningssak også medføre en betydelig praktisk belastning for angjeldende utenriksstasjon, som plutselig må improvisere, håndtere og fordele eller omfordele de samlede arbeidsoppgaver. Ved denne konkrete anledning ble det gjort ved at undertegnede – i tillegg til de ordinære arbeidsoppgaver – midlertidig overtok handelsattachéens gjøremål. Etter drøyt tre måneder

Glienicker Brücke i Berlin ble et berømt sted for utvekslinger av spioner under den kalde krigen. Bildet er fra filmen Bridge of Spies fra 2015.

lyktes det Norge Eksportråd å skaffe en etterfølger i stillingen, hvorefter en normalsituasjon kunne gjenoprettes.

Norsk respons

Sovjetmyndighetenes begrunnelse for aksjonen mot Mugaas og Hauge var at ”visse medlemmer av staben ved den norske Moskva-ambassade hadde vært innblandet i aktiviteter som var uforenlige med deres status”.⁴ Hva dette skulle bety, ble ikke nærmere konkretisert, og begrunnelsen var heller

ikke på noen måte troverdig. Fra norske myndigheters side ble offisiell respons gitt i form av følgende erklæring fra UD ved pressetalsmann Egil Helle: ”Utenriksdepartementet avviser som grunnløse påstandene om at norske ambassadefunksjonærer skal ha vært engasjert i virksomhet som er uforenlig med deres status. Når handelsattachéen er blitt utvist og en tidligere ambassadesekretær er nektet å vende tilbake til Sovjet-Unionen, må det sees i sammenheng med at Norge nylig erklærte seks sovjetborgere uønsket her i landet”.

Formannen i Stortingets utenrikskomité Tor Oftedal (A) uttalte at han ”i det lengste hadde håpet at den sovjetiske reaksjon på den norske utvisning av de sovjetiske diplomater som var innblandet i spionasje her i landet, kunne begrenses til den formelle beklagelse fra sovjetiske myndigheter overfor Norges Moskva-ambassadør. Utvisningen kommer i og for seg ikke overraskende, men jeg hadde likevel håpet vi kunne unngå det”. Høyres medlem av utenrikskomitéen Paul Thyness uttalte på sin side at ”dette er en tradisjonell sovjetisk fremgangsmåte” og ”en nærmest rituell handling fra Sovjet-Unionens side hver gang et land utviser noen av deres spioner”.⁵

Alt i alt må Norges respons på utvisningen av de to diplomatene karakteriseres som nøktern og avmålt. De sovjetiske påstandene ble avvist som grunnløse, men i ordelag som bar bud om at man ikke ønsket noen ytterligere forverring av de skjøre, men viktige norsk-sovjetiske forbindelser for øvrig.

Med utvisningene i 1977 hadde imidlertid de sovjetiske myndigheter etablert en presedens, med et reaksjonsmønster som de siden kom til å følge vis-à-vis norsk utenriksstjeneste ved ytterligere tre anledninger, henholdsvis i 1981, 1984 og 1987. I tillegg skulle man oppleve en reprise i 1998 - etter Sovjetunionens fall.

På'n igjen: Utvisningene i 1981

Mens hendelsene i 1977 fant sted under dramatiske omstendigheter, og følgelig var blitt omfattet med stor medieoppmerksomhet, skulle dette i adskillig mindre grad bli tilfellet i 1981.

Ved denne anledningen var det industrispionasje som var temaet. Den 1. april 1981 ble tre representanter for Sovjetunionens handelsrepresentasjon i Oslo erklært uønsket i landet. Den offisielle begrunnelse (som minnet sterkt om sovjetisk praksis!) var at de hadde drevet ”virksomhet som var uforenlig med deres status”. Den reelle grunnen var ifølge lekkasjer til pressen at de hadde drevet industrispionasje og forsøkt å verve nordmenn med adgang til graderte opplysninger som kontakter.⁶ De tre industrispionene var henholdsvis Jevgenij S. Mironenko, Timov A. Besedin og Georgij G. Petrov, hvorav førstnevnte

var den eneste med diplomatstatus (og den eneste av de tre som ikke lenger oppholdt seg i Norge).

Utvisningene utløste spekulasjoner i media om hvorvidt saken ville føre til tilsvarende sovjetiske aksjoner mot norske tjenestemenn i Moskva. Ifølge Aftenpostens kilder i UD regnet likevel ikke departementet det for sannsynlig at russerne ville møte de norske utvisningene med et tilsvarende trekk ved at én eller flere nordmenn ble erklært uønsket i Sovjetunionen. Dette ble begrunnet med at denne saken ikke var av samme store format som Haavik-saken i 1977.⁷

Den 30. april svarte imidlertid sovjetmyndighetene med å erklære tidligere handelsattaché ved den norske ambassaden i Moskva, Arild Blixrud og lektor Per Mohr (tolk, tilknyttet E-tjenesten), for uønsket i landet. For begge vedkommende var det tale om å bli erklært *persona non grata*, idet ingen av dem på angjeldende tidspunkt oppholdt seg i Sovjetunionen. Blixrud hadde fratrudd sin stilling ved ambassaden året i forveien, og deretter tiltrådt stilling som avdelingssjef i Norges Eksportråd med ansvar for handel med Øst-Europa. Mohr var aldri fast stasjonert i Sovjetunionen, men reiste ofte dit i tjenstlig medfør, idet han var flittig brukt av blant annet Utenriksdepartementet så vel som av Fiskeridepartementet som tolk ved offisielle norske besøk i landet.

Saken ble omtalt i Aftenposten 2. mai 1981 i en artikkel signert avisens Moskva-korrespondent Kjell Dragnes, som innledningsvis kunne fortelle at ”To nordmenn ble torsdag erklært uønsket i Sovjet-Unionen, åpenbart som en sovjetisk reaksjon på utvisningen av tre sovjetborgere fra Norge for industrispionasje”.⁸ Om utvisningene av Blixrud og Mohr hadde avisen videre følgende kommentar: ”Den sovjetiske reaksjon på de norske utvisningene blir i Moskva karakterisert som forholdsvis moderat ettersom russerne har valgt ikke å gå til direkte utvisning av noen diplomater som i dag arbeider ved ambassaden. Det er likevel klart at Moskva har rammet forholdsvis sentrale personer, og at misnøyen med den store internasjonale omtale

spionutvisningene fra Norge fikk, muligens har bidratt til at de i det hele tatt ble møtt med mottiltak”.

Den sovjetiske begrunnelsen for å erklære Blixrud og Mohr for uønsket i landet, var at de to skulle ha beskjeftiget seg med ”virksomhet som var uforenlig med deres status”. Heller ikke ved denne anledningen ble det konkretisert nærmere hva dette skulle bety, og påstanden ble da også avvist som grunnløs fra offisielt norsk myndighetshold. Dette ble gjort i en uttalelse fra UD's pressetalsmann Geir Grung, hvor utvisningen ble omtalt som en ”hevnaksjon” fra sovjetisk side: ”Utvisningen må sees i sammenheng med at Norge nylig utviste en representant for handelsrepresentasjonen ved den sovjetiske ambassaden i Oslo og erklærte to tidligere medarbeidere ved handelsrepresentasjonen for uønsket i Norge”.⁹

For øvrig foranlediget saken sparsomt med kommentarer fra norsk myndighetshold.

Februar 1984 – Represaliene i kjølvannet av Treholt-opprullingene

Annerledes skulle det bli ved neste hendelse, som inntraff i 1984. Bakgrunnen denne gang var arrestasjonen 20. januar 1984 av Arne Treholt, og avsløringen av hans sovjetiske nettverk og de påfølgende utvisningene av hans kontakter ved Sovjetunionens ambassade i Oslo. Treholt-saken er vel kjent fra andre sammenhenger, og skal på ingen måte rekapituleres her.¹⁰

Norges reaksjon på spionsaken kom den 1. februar ved at man utviste fem personer (tre diplomater og to funksjonærer) ved den sovjetiske Oslo-ambassaden, samtidig som ytterligere fire andre sovjetiske tjenestemenn ble erklært persona non grata. Diplomaterne var den antatte KGB-sjef ved ambassaden, ambassaderåd Leonid A. Makarov (som for anledningen ikke befant seg i Norge) samt de to førstesekretærene Stanislav I. Tsjebotok og Jurij A. Anisimov. De to funksjonærenes navn var hhv. Mikhail I. Utkin og Anatolij A. Artamonov. De fire som ble erklært persona non grata hadde alle tidligere tjenestegjort i Oslo: Ambassaderåd Gennadij F. Titov og annenssekretærene Vladimir I. Sjisjin, Aleksandr G. Lopatin og Jevgenij A. Beljajev. Blant disse var

spesielt Titov en gammel kjenning fra Haavik-saken, da han hadde vært KGB-sjef ved ambassaden (jfr. omtale innledningsvis).

I tillegg til utvisningene ble den sovjetiske representasjon i Oslo begrenset til 89 personer, dvs. at Sovjetunionen ikke fikk anledning til å erstatte de utviste tjenestemennene med nye.

Moskvas hevn skjedde 20. februar, da to norske Oslo-baserte tjenestemenn – førstekonsulent Øyvind Nordsletten i UD og høyskolelektor Tore Børresen (tolk ved Forsvarets Skole i E- og S-tjeneste) – ble erklært for uønsket i Sovjetunionen.

Fra sovjetisk side ble det i første omgang ikke gitt noen grunn for beslutningen om å nekte de to norske tjenestemennene adgang til landet, men man kom raskt tilbake og forklarte at grunnen var de utvisningene som var foretatt fra norsk side.¹¹

I en kommentar til saken uttalte utenriksminister Sverre Stray at det var med sterk beklagelse at den norske regjeringen hadde mottatt meldingen om at to norske borgere var blitt erklært uønsket i Sovjet-Unionen, idet han fremholdt at ”Fra sovjetisk side er det ikke det minste grunnlag for en slik reaksjon, som er å anse utenfor enhver rimelighet”. Stray kunne videre opplyse at det fra regjeringens side ikke var tatt stilling til spørsmålet om ytterligere norske tiltak. Opposisjonens leder Gro H. Brundtland uttalte likeledes til NTB at ”Jeg deler fullt ut de vurderinger som utenriksminister Sverre Stray har gitt uttrykk for. Dette er en ubegrunnet og urimelig reaksjon fra Sovjet-Unionens side”. Dette syntes også å være den toneangivende oppfatningen i media.¹²

Blant de mer fritt-talende kommentatorer var den non grata-erklærte lektor Børresen, som blant annet betegnet den sovjetiske handlemåte som ”...en mild diplomatisk reaksjon, men rent teknisk rammer den meget hardt”.¹³

Det sa seg selv at denne saken måtte komme til å forsure de norsk-sovjetiske forbindelsene i tiden fremover. I så måte ble non grata-beslutningen vedrørende de to norske tjenestemennene likevel

overskygget av Treholt-saken i hele dens bredde, hvor utvisningssaken bare utgjorde ett av flere elementer.

1987 – "Déjà-vu all over again"

Den 27. juli 1987 ble ambassadesekretær Rune Aasheim og tidligere ambassadesekretær Åge Grutle erklært for uønsket i Sovjetunionen, 12 dager etter at fire medarbeidere ved landets ambassade i Oslo var bedt om å forlate Norge. Grutle hadde tjenestegjort i Moskva et par år tidligere, men var nå for lengst tilbake i Norge som førstekonsulent i UD. Aasheim tjenestegjorde fortsatt ved Norges ambassade i Moskva, men befant seg på dette tidspunkt på ferie i Norge, og kunne således ikke vende tilbake og gjenoppta sine oppgaver i Sovjetunionen.

De fire medarbeiderne ved sovjetambassaden som var blitt utvist var annensekretær Valentin V. Korpusov og de tre handelsrepresentantene Valerij I. Resjetnikov, Aleksandr I. Sergienko og Vladimir M. Vetrov. Bakgrunnen for utvisningene var denne gang – liksom tilfellet hadde vært i 1981 - industrispionasje. På denne tiden var Kongsberg Våpenfabrikk under etterforskning i forbindelse med Toshiba-affæren, som gjaldt salg til Sovjetunionen av avansert dataprogramvare for produksjon av stillegående ubåtpropeller. Fra norske myndigheters side ble det senere benektet at utvisningene hadde noen direkte sammenheng med Kongsberg/Toshiba-saken. Justisminister Helen Bøsterud gikk likevel så langt som til å opplyse at de utviste sovjetrepresentantene hadde forsøkt å innhente hemmelig etterretningsmateriale om, blant annet, undervannsteknologi inkludert informasjon vedrørende ubåt-tracking.¹⁴

Fra norsk side ble denne saken i utgangspunktet forsøkt håndtert med stor diskresjon. Den sovjetiske reaksjonen ble en bekreftelse på at dette kanskje velmente, men likevel klønete forsøket ikke hadde lyktes. I forbindelse med utvisningen av de to norske diplomatene vedgikk utenriksminister Thorvald Stoltenberg at utvisningene av de sovjetiske tjenestemennene ble beordret allerede 15. juli, men var blitt hemmeligholdt i håp om at dette ville medføre at Moskva ville avstå fra gjengjeldelse.

Regjeringens handlemåte i denne saken ble stort sett bifalt fra øvrig politisk hold, iallfall hva angikk berettigelsen av å utvise de sovjetiske industrispionene. Det ble imidlertid også gitt uttrykk for en viss kritikk av den opprinnelige hemmelighetsholdelsen av saken. Lengst i kritikken gikk Aftenposten, som på lederplass fant det "bemerkelsesverdig at Regjeringen i første omgang valgte å utvise de fire offisielle representantene i stillhet. Først tre dager etter at man sto overfor en sovjetisk gjengjeldelsesaksjon valgte utenriksminister Thorvald Stoltenberg å meddele offentlig at de fire fikk reisepass allerede den 15. juli".¹⁵ Og for godt mål tilføyet avisen at "Forsøk på å avdramatisere spionasje er ikke i norsk interesse. Enten den retter seg mot militære mål eller, som i dette tilfelle, industrielle mål, er det nødvendig å reagere klart og skarpt – og i full offentlighet. Sovjet-Unionen har ikke krav på noen form for særbehandling. Aller minst når man med fullt overlegg krenker norsk suverenitet og undergraver vår sikkerhet".

Utvvisningssaken i 1987 skulle bli den siste episoden av denne art mens Sovjetunionen fremdeles bestod. Det norsk-sovjetiske forholdet vendte raskt tilbake til "business as usual". Enn så lenge betydde dette at man fortsatt befant seg i en betinget kaldkrigs-modus, med få eller ingen forutanelser om hva de neste årene ville bringe av avspenning, omveltninger, fremskritt og tilbakeslag.

Frem til 1998 - Det nye Russland i Sovjetunionens fotspor

Blant de mange følgene av Sovjetunionens sammenbrudd skal her spesielt nevnes bortfallet av statusen som *persona non grata* for de norske myndighetsrepresentanter som tidligere var blitt utvist eller erklært uønsket. Dette skjedde ikke ved noen formell kunngjøring, men ved at russiske myndigheter stilltiende så å si startet med blanke ark – ved at visumsøknader nå ble innvilget norske tjenestemenn som tidligere var nektet innreise.¹⁶ Blant personer som på denne måten ble "rehabilitert", var Knut A. Mugaas, Øyvind Nordsletten og Rune Aasheim, som alle senere skulle komme tilbake og tjenestegjøre ved norske utenriksstasjoner i Russland (Nordsletten kunne i år 2000 endatil vende tilbake

til Moskva og tjenestegjøre som Norges ambassadør til Russland i nesten 9 år).¹⁷

Men gammel vane er vond å vende, og det skulle vise seg at "det nye Russland" ikke hadde glemt sine sovjetiske reflekser. En repetisjon av tidligere handlingsmønster inntraff i mars 1998. Denne gangen gjaldt det politisk etterretningsvirksomhet, og saken ble utløst – for ikke å si fremprovosert – ved kreativ kontrapjasjon fra det norske overvåkingspolitets side. Kortversjonen her var at fem russiske diplomater kjøpte norske "hemmelige" dokumenter i et nøyere regissert dobbeltspill. Regissørene i overvåkingspolitiet fikk det lykkelige utfallet de håpet på: Russerne gikk rett i fella.¹⁸

Resultatet ble at Norge 12. mars 1998 utviste ambassaderåd Jevgenij Serebrjakov og attaché Valerij Kotsjkarov ved Russlands ambassade i Oslo. Samtidig ble tre diplomater som tidligere hadde tjenestegjort ved ambassaden erklært persona non grata. Disse var ambassaderåd Aleksandr Monakhov, attaché Igor Tsjaljy og visekonsul Anatolij Zjigalov.¹⁹

At det nye, "snillere" Russland ville reagere mer vennligsinnet i en slik sak enn hva Sovjetunionen hadde for vane, var det neppe særlig grunn til å tro. De umiddelbare verbale reaksjonene i Moskva var da også ganske kvasse.²⁰ Noen håpet nok at russerne ville nøye seg med det, men det skulle komme mer: Den 17. mars ble Norges ambassadør i Moskva innkalt på teppet i det russiske utenriksministerium og meddelt at fiskeriråd Rune Castberg ved ambassaden i Moskva og konsul (nestleder) ved Norges generalkonsulat i Murmansk Ole J. Bjørnøy skulle utvises. De to fikk tre dager på seg for å forlate landet, og utvisningen ble grunnlagt med den tradisjonelle påstanden at de "hadde opptrådt på en måte som var uforenlig med deres diplomatiske status".²¹

Norges offisielle reaksjon på utvisningene ble målbåret av statsminister Kjell Magne Bondevik, som beklaget den russiske handlemåten, som han samtidig karakteriserte som "ubegrunnet, men tross alt begrenset".²² Stikkordet "begrenset" gikk for øvrig igjen i de mange uoffisielle kommentarer som fremkom i sakens anledning, som uttrykk for

en påtagelig lettelse over at den russiske reaksjonen "heldigvis" hadde vært såpass "mild" som man gjerne ville anse den som. For var ikke dette et vesentlig mildere mottiltak enn de hevnaaksjonene som vi hadde opplevet fra Sovjetunionens side i tilsvarende saker? Svaret i så henseende måtte bli et ubetinget nei: Her var det i realiteten tale om et tilsvarende i skjerpet retning. Tre forhold burde her tas i betraktning: *For det første* utviste russerne denne gang to personer som begge var i aktiv tjeneste i Russland. Noe slikt skjedde aldri i sovjetperioden, da reaksjonene i overveiende grad rammet personer som ikke lenger tjenestegjorde i landet. *For det annet* rammet utvisningene denne gang ikke bare én av de norske utenriksstasjoner i Russland – som tidligere ambassaden i Moskva – men nå også vårt generalkonsulat i Murmansk (en nyopprettet stasjon med en nøkkelrolle i norsk utenrikspolitikk).²³ *For det tredje* hadde alle de sovjetiske utvisningene rammet personer på teknisk eller saksbehandlernivå – aldri på embetsplan eller høyere diplomatisk nivå, så som en nestleder ennsi stasjonssjef. Ved utvisningen av Bjørnøy gikk man opp et nivå ved å ta generalkonsulens faste stedfortreder.

Den russiske motreaksjonen i 1998 var følgelig på ingen måte av mildere karakter enn den tidligere sovjetiske praksis. Som tidligere var det regelen om "øye for øye, tann for tann" som gjaldt. Når så er sagt, synes det også å være en generell observasjon at siden oppløsningen av Sovjetunionen, har Russland konsekvent praktisert likebehandlingsprinsippet i forbindelse med utvisninger: Begynner et vestlig, eller et annet land med utvisning av så og så mange personer med diplomatisk status, og på så og så nivå, gjøres det (så vidt undertegnede har brakt i erfaring) fra russisk side uten unntak gjengjeld både med hensyn til antall og hva angår nivå eller diplomatisk rang.²⁴

Epilog: "Ingen-røk-uten-ild"-syndromet

Å bli utvist medfører en betydelig belastning for den tjenestemann som rammes – og for dennes familie. Den utviste må i all hast avvikle sine egne (og familiens) daglige virksomheter, bryte opp fra sitt arbeid og allehånde utestående gjøremål inkludert

eventuelle barns skolegang. Han eller hun må sørge for å få pakket og ekspedert flyttegods, avhende eller eksportere kjøretøy, og dertil ved hjemkomst finne et sted å bo (hvis vedkommende ikke har hatt en bolig stående ledig). Samt skaffe seg en ny jobb – med mindre en slik allerede står og venter på ham eller henne. Og på toppen av det hele, takle og parere påtrengende og nærgående medieoppmerksomhet. Alt i alt, en eksepsjonelt opprivende opplevelse for den som rammes av en slik hendelse.

Blant de mer ufysiske bieffekter av utvisnings- og *non grata*-saker, er hva jeg vil kalle ”ingen-røk-uten-ild”-syndromet. Dette gamle ordtaket brukes ikke sjelden i ondsinnet insinuerende hensikt. For om den som observerer røykutvikling skulle mene at ilden er løs, er det dermed sagt at han vet hvem som er brannstifteren?

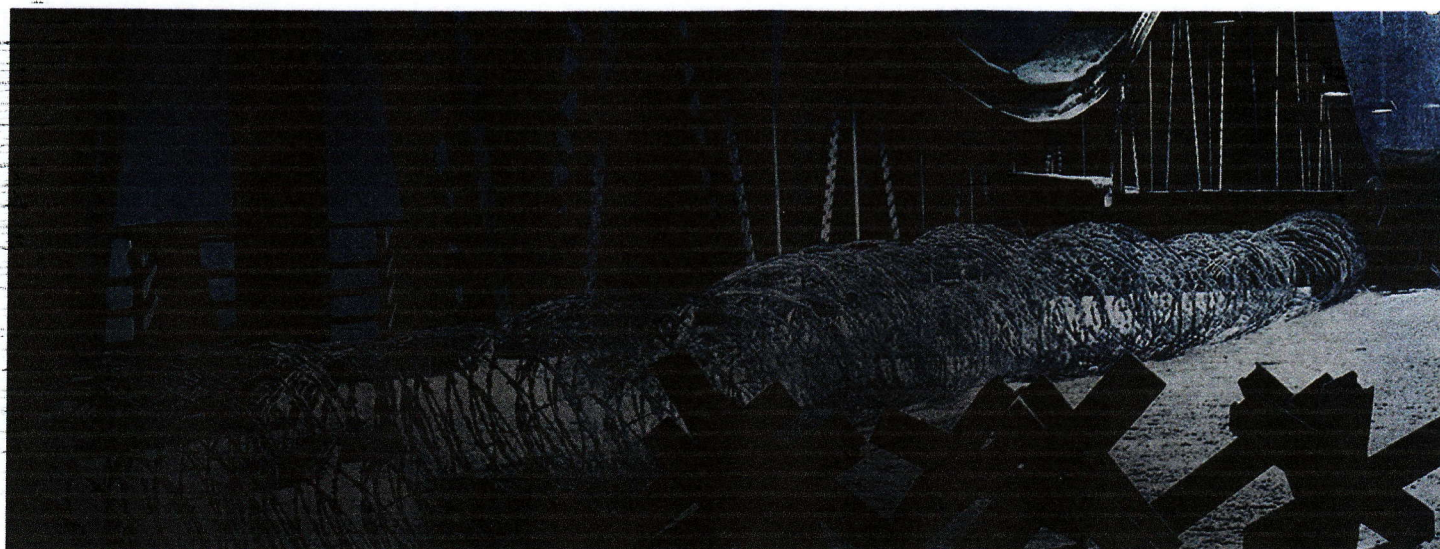
I slike utvisningssaker som de ovenfor beskrevne, burde det vært selvsagt å forstå at offeret ikke er den som med noen rimelighet kan klandres. Med sine uspesifiserte påstander om ”opptreden som er uforenlig med vedkommendes status” er det anklageren selv som opptrer i rollen som ildspåsetter og røkspreder. Her har det dreiet seg om rene hevnaksjoner som ledd i et sovjetisk kaldkrigsdiplomati – rettet mot Norge som nasjon og utenrikspolitisk aktør, og uten hensyn til personers vandel eller anseelse.

Om og om igjen har man likevel kunnet registrere at utvisninger har avstedkommet slarv og spekulasjoner omkring spørsmålet om hvilke forhold som har ført til at akkurat denne personen – og ikke en annen – skulle bli rammet av sovjetmyndighetenes unåde. Hvorfor tok de nettopp N.N. og ikke hans kollega på tilsvarende nivå og arbeidsoppgaver? Hadde de kan hende noe på ham? Hva hadde vedkommende foretatt seg som gjorde at han satt spesielt utsatt til?

«Om og om igjen har man kunnet registrere at utvisninger har avstedkommet slarv og spekulasjoner.»

Det enkle – og riktige – svaret er: Ingen ting. Ikke i noe tilfelle har det vært grunn til å tro at utvisningene hadde noe som helst å gjøre med vedkommendes tjenstlige adferd eller personlige forhold. Det skulle være unødvendig å påpeke dette, men ”ingen-røk-uten-ild”-syndromet har en lei tendens til å gi seg til kjenne selv hos folk som burde vite bedre.

Ettiraksten av disse utvisningssakene – og spesielt spørsmålet om hvordan UD behandlet sine hjemskremte medarbeidere, er et tema som kunne fortjene å belyses nærmere. Men dét er en annen fortelling.

Referanser:

- ¹ *Aftenpostens* oppslagsbok *HVEM, HVA, HVOR 1978*, 38. utgave, s.208-209. I tillegg til de nedenstående kildehenvisninger skal opplyses at fremstillingen er basert på korrespondanse (skriftlig så vel som muntlig kommunikasjon) med samtlige av de utviste eller non-grata-erklærte personer som omtales i artikkelen, med unntak av Mohr (avdød) og Børresen (som det ikke lyktes å komme i kontakt med).
- ² For ordens skyld: Som sjef for Norges legasjon i Moskva var Masengs tittel på dette tidspunkt *minister* – i diplomatisk terminologi var betegnelsene *ambassade* og *ambassadør* inntil 1944 forbeholdt stormaktene representasjoner.
- ³ Ragnar Kvam jr., "To norske attachéer risikerer utvisning", *Dagbladet* 2. februar 1977, s.8.
- ⁴ Førstesideoppslaget "Sovjet utviser to nordmenn" i *Aftenposten* (aftennr.) 14. februar 1977, s.1, samt videre tekst på s.14.
- ⁵ "UD: Grunnløs aksjon mot 2 diplomater", førstesideoppslag i *Aftenposten* 15. februar 1977, s.1, jfr. også avisens lederartikkel "Kremls gjengjeldelse" på s.2, samt ytterligere reportasjeartikler om saken på s.5 i samme avis.
- ⁶ Artikkelen "3 russere erklært uønsket i Norge", *Aftenposten* 2. april 1981, s.64.
- ⁷ Artikkelen "Ikke utenkelig at Sovjet utviser nordmenn i Moskva", *Aftenposten* 2. april 1981, s.64.
- ⁸ Kjell Dragnes, "To nordmenn er uønsket", artikkel i *Aftenposten* 2. mai 1981, s.9.
- ⁹ Referert i artikkelen "Uønsket i Sovjet" i *VG* 5. mai 1981.
- ¹⁰ Se f.eks. boken *Treholt-dommen* (ISBN 82-00-07657-1), Universitetsforlaget 1985, 255 sider; samt *Aftenpostens* oppslagsbok *HVEM, HVA, HVOR 1985*, 45. utgave, s.30-31 og s.112-114.
- ¹¹ Ifølge reportasje-artikkelen "Moskvas reaksjon rammer hardt", *Aftenposten* 21. februar 1984, s.4.
- ¹² Jfr. *Aftenpostens* lederartikkel "En såkalt gjengjeldelse" 21. februar 1984, s.2.
- ¹³ Avsnittet "Børresen: Mild reaksjon" i *Aftenpostens* reportasje 21. februar 1984, s.4.
- ¹⁴ "Norway expels 3 Soviets as Industrial Spies", artikkel i *Los Angeles Times* 31. juli 1987; se også artiklene "Godtar ikke KGB-smoking", *Aftenposten* 31. juli 1987, s.1; samt "Utivist - spionerte mot industrimål" og "Uønsket i øst", begge i *Aftenposten* 3. juli 1987, s.4.
- ¹⁵ *Aftenpostens* lederartikkel "Uønsket i Norge" 31. juli 1987, s.2.
- ¹⁶ For tolken Per Mohrs vedkommende skjedde dette allerede før Sovjetunionens fall, idet han ble innvilget visum og deltok i den norske delegasjon til møtet i Den blandede norsk-sovjetiske fiskerikommisjon i Jalta (Krim) ultimo oktober 1989. Tilsvarende fikk også Knut A. Mugaas i juli/august 1989 innvilget visum for et kort privatbesøk til Moskva. Men dette var altså på et tidspunkt da Gorbatsjovs "perestrojka"-epoke gikk inn i slutfasen, og Den kalde krigen var i ferd med å bli avløst av tøvær og avspenning.
- ¹⁷ Mugaas' yrkeskarriere fant i hovedsak sted innen Norges Eksportråd og Innovasjon Norge, men han påtok seg i 2010-2014 et engasjement som konsul og næringslivsutsending ved Norges Generalkonsulat i Murmansk. Nordsletten tjenestegjorde 2000-2008 som ambassadør i Moskva og 2011-2014 som generalkonsul i Murmansk, mens Aasheim tjenestegjorde som generalkonsul hhv. i Murmansk (2004-2007) og i St.Petersburg (2007-2011).
- ¹⁸ En kortfattet fremstilling av hendelsesforløpet og dobbeltspillet står å lese i *Aftenpostens* oppslagsbok *HVEM, HVA, HVOR 1999*, 59. utgave, s.49. For en fascinerende fremstilling av spionavløringenes bakteppe, se dobbeltagent Svein Lamarks selvbiografiske bok *Kodenavn Havmåke*, Cappelens forlag 1998, 291 sider.
- ¹⁹ Artikkelen "Kjøpte hemmelige dokumenter" i *Aftenposten* 13. mars 1998, s.2.
- ²⁰ Artikkelen "Raskt, skarpt utfall fra russisk UD" i *Aftenposten* 13. mars 1998, s.3.
- ²¹ Artikkelen "Jeltsin grep selv inn i spion-saken" i *Aftenposten* 18. mars 1998, s.2.
- ²² Artikkelen "Bondevik: Unødvendig og beklagelig" i *Aftenposten* 18. mars 1998, s.2.
- ²³ Opprettelsen av GK Murmansk i 1992 var et sentralt element i Barentsregion-samarbeidet, som var det store nye satsingsområdet i norsk utenrikspolitikk på 1990-tallet. I tillegg til at stasjonen ble et ankerpunkt for omfattende kontaktvirksomhet inkl. besøksutveksling av politisk art, ble den også raskt den av norske utenriksstasjoner som behandlet flest visumsaker.
- ²⁴ Påpekt av ambassadør Nordsletten i korrespondanse med forfatteren.

